

Edirne Kapısı Mihr ü Mâh Sultan Câmii Yazılarına Dair

Concerning the essays of the Edirnekapi Mihr u Mâh Sultan Mosque

Hüseyin Kutlu | Hattat

Edirne Kapısı Mihr u Mah Sultan Camii depremlerden en çok etkilenen Sinan camilerindedir. Büyük ölçüde aldığı tahribat sonunda yapılan restorasyonlarda yazı ve tezyinatı aslı hüviyetiyle korunamamıştır. Son restorasyonda da daha çok mevcudun tashihi edilerek doğru şekilde tatbiki gerçekleştirilmiştir. Aradan uzun yıllar geçmiş olsa bile halen geleneğini devam ettiren Hat Sanatımızın gerçek ustaları marifetiyle, özellikle Sinan dönemi camilerindeki hatların restitüsyonunun yapılabileceğini düşünüyorum. Bu konuda hassasiyeti olan eski eser uzmanı, mimar ve sanat tarihçilerimizin haklı endişelerini bertaraf etmek üzere bazı denemeler yapılması gerektiğine inanıyorum.

Anahtar Kelimeler: Edirne kapısı, Mihr u Mah Sultan, Mimar Sinan, Hat sanatı.

The Edirnekapı Mihr u Mah Sultan Mosque is one of the mosques of Architect Sinan, which was effected by earthquakes mostly. Because of the damage occurred on building, the restoration works could hardly enable the inscription and painting decorations survive authentically. The latest restoration works principally involved the existing values of the building survive and protect as much as possible applying the correct methods. I believe that the restitution of the calligraphy works in mosques of Architect Sinan could be achieved by the craft of calligraphy masters, which is still a surviving branch of traditional arts although its long past. Additionally, I would suggest that some sort of avant-garde works related to this worth carrying out in order to eliminate the worries of heritage experts, architect and art historians.

Keywords: Edirne kapısı, Mihr u Mah Sultan, Mimar Sinan, Calligraphy works

16. asrın dahi mimarı Sinan'ın eserlerinden bugüne ulaşanların en önemlilerinden biri de Edirne Kapısı Mihr ü Mâh Sultan Câmii'dir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla câmi harimi ve müştemilâtında; 1718 - 19, 1766, 1831-32, 1910-12, 1956 ve son olarak 2010 yılında başlayan ve hâlâ devam eden müdahalelerle altı önemli restorasyon geçirmiştir.

Son yapılan restorasyon sırasında, restorasyon bilimi kurulu tarafından "caminin yazıları" konusunda görüşmek için davet edildim. Daha önceleri böyle uygulamalar yapılmadığı için önce şaşırıp, sonra sevindim tabii olarak. Yaklaşık 60-70 seneden bu yana mimari yapıların restorasyonlarına refakat eden gerek "koruma kurulları"nda gerekse son zamanlarda ihdas edilen "bilim kurulları"nda hat ve tezyinat uzmanının bulunmaması eserlerimiz açısından büyük talihsizliktir. Heyette bulunan ve sahalarında uzman olan üyelerin, yetkin olmadıkları hat ve tezyinat konusunda karar verme zorunda bırakılmaları, önemli yanlış uygulamaların ortaya çıkmasına sebep olmuş ve olmaktadır. Yarım asrı geçen zaman diliminde ne yazık ki "yazı" ve "tezyinat" konusunda yapılmış dört başı mamur restorasyon yok denecek kadar azdır ve bu konu, üzerinde enine boyuna konuşulması gereken en önemli konulardan biridir.

Tanzimat sonrası garplılaşma hevesine kapılarak manevi değerlerimizi adeta bir yük gibi sırtımızdan attığımız inkâr edilemez. Bilhassa Sultan II. Mahmud döneminden itibaren zorla sürüklendiğimiz başkalaşma sürecinde, tahir edilen klasik dönem mimari eserlerimizin karakter ve hüviyetlerini âdeta değiştirerek orijinal tezyinatını "rokoko üslûp"ta yapılan süslemelerle kapatma basiretsizliğini gösterdik. Tezyinat konusunda yaşanan bu çılgınlık, garpta emsali bulunmadığı için hat sanatına sirayet etmemiştir. Bu sanatın da harf inkılâbı bahane edilerek canına okunacaktır.

1939 larda başlatılan restorasyonlar sırasında Tuğrakeş Hakkı Bey, Hattat Hamid Bey ve Hattat Halim Efendi sağdı. Kadırga Sokullu, Eyüp Sultan, Yavuz Sultan Selim ve Ağa Camii gibi az sayıda caminin yazıları, restorasyon esnasında bu değerli hattatlara yazdırılmıştı. Daha önce Sultan Abdülmecid döneminde yapılan Ayasofya, Süleymaniye, Hırka-i Şerif, Beşiktaş Sinan Paşa Camii'lerinin restorasyonlarında da yazı işi yine devrin büyük hattatları Kadıasker ve Abdülfettah Efendilere havale edilmişti. Ama ne yazık ki onlarca tarihî eserimizde bulunan kıymetli yazılar ehliyet-

siz ellerde restorasyonlarda kurban edildi. Şunu da unutmamak lâzımdır ki devletin ihmeline rağmen bazı başarılı uygulamaların arkasında vefakâr insanların fedakârlığı bulunmaktadır.

Yazı restorasyonunda dikkat edilecek hususlar ve uygulamada yapılan yanlışlara geçmeden önce «Yazı Restitüsyon Projesi» konusuna temas etmek gerekmektedir. Bilindiği kadarıyla şimdiye kadar mimari eserlerde yer alan hatlar ile ilgili hiç bir restitüsyon projesi ne yazık ki yapılmamıştır. Restorasyon sırasında, ya mevcut yazılar rötüşlerle muhafaza edilmeye çalışılmış yahut kalıbı alınıp, sıva tamirinden sonra tekrar yerine nakledilmiştir. Ancak bu kalıp alma ve tekrar yerine transfer yapılırken kabul edilemez hatalar yapılmıştır. İleride bunlardan bahsedeceğiz.

Restorasyonlarda yapılan başka bir uygulama da, mevcut yazının kapatılarak ya da tamamen kazınarak yerine yeniden bir yazı yazılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Mesela Süleymaniye, Mihr ü Mah (Edirne Kapı ve Üsküdar), Beşiktaş Sinan Paşa, Hadım İbrahim Paşa, Kadırga Sokullu Mehmet Paşa ve daha birçok Sinan camilerinde dönemine ait yazı bulunmamaktadır.

Bilindiği gibi 19. yüzyıl, Hat sanatının bilhassa Celi Sülüs'ün en güzel kıvama ulaştığı dönemdir. 16. yüzyılın mimari şaheserlerine döneminin yazıları yerine 19. yüzyılın tekâmül etmiş celi sülüslerinin yazılması bir tercih meselesi kabul edilebilir. Bu tercihin-şahsen benim hoşuma gidiyor olsa bile- müzakereye açık bir konu olduğunu kabul etmek gerekir.

Hat sanatında «Taklid» başlı başına bir meziyet kabul edilir. Hattatlar arasında, büyük ustaları takliden yazı yazabilmek önemli bir meziyettir. Bu açıdan 19. yüzyıl hattatlarının Sinan döneminin hâkim ekolü olan Karahisarî tarzında yazma hususunda hiç bir zorluk çekmeyecek derecede sanatlarında mahir kişiler oldukları bir gerçektir. Ancak bu hattatların, eserlerdeki dönem özelliğini gösteren yazıları muhafaza etme yerine, kendi üsluplarını tercih ederek yazıları yeniden yazmaları, belki dönemlerinin Barok mimari yapılarına gönüllerince yazı yazamadıkları için 16. yüzyılın şaheser mimari yapılarına bir münasebet aldırıp yazı yazma hevesine kapıldıkları şeklinde mütalaa edilebilir. Nitekim Nusretiye Camii ve Nakşidil Sultan Türbesi'ndeki Mustafa Râkım hatlarına ne kadar hayranlıksa yeridir. İnsanın «Ya Sinanlar 19. yüzyılda yahut Râkımlar 16. yüzyılda gelmiş olsalardı» diyesi geliyor.

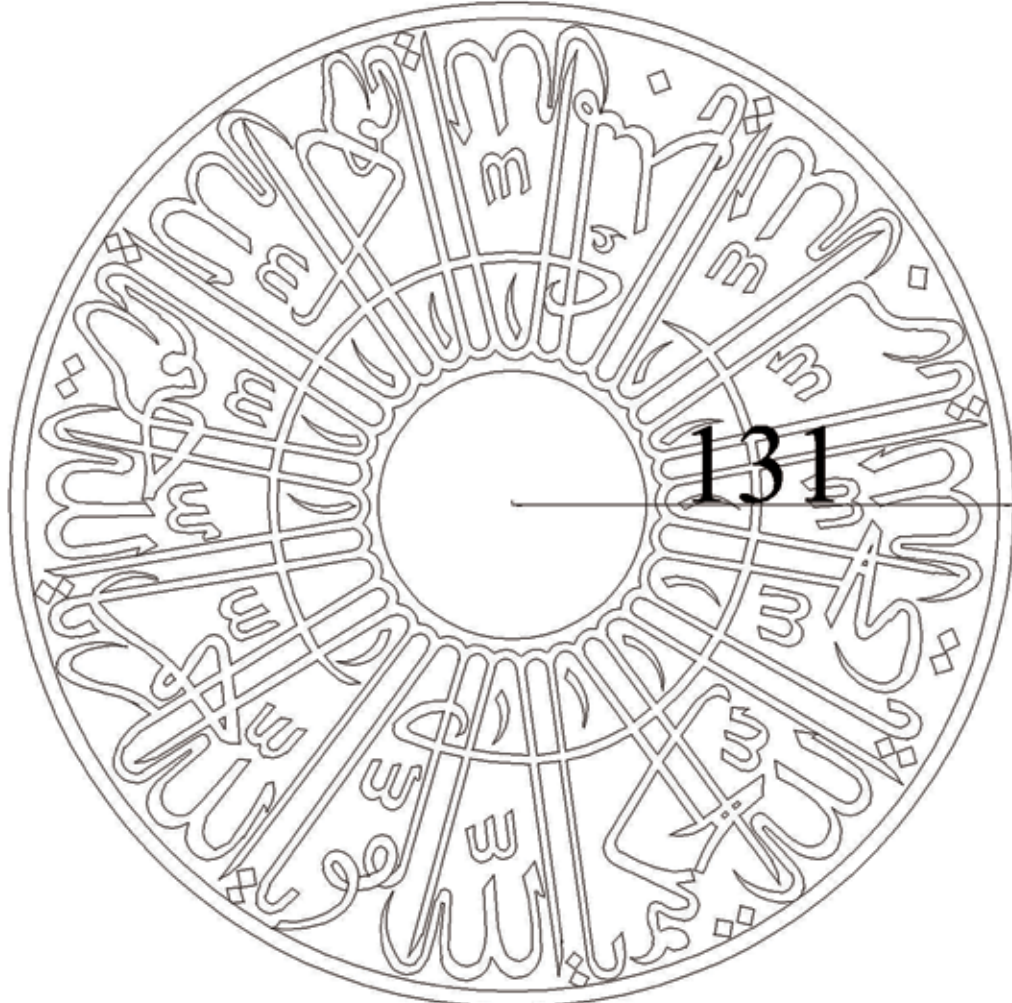
Ne yazık ki diğer camilerimiz yukarıda saydıklarımız kadar da şanslı değiller. Cumhuriyet döneminde yapılan restorasyonlarda tamamen alâkasız, hatta eksik harf veya kelimelerle imlâsı dahi bozuk yazıların yazıldığı bir vakadır. Son tamirden önce Üsküdar Mihr ü Mah, Hadım İbrahim Paşa buna örnek gösterilebilir (Çizim1). Son tamirlerde yapılan hatalı uygulamalar için de başta Ayasofya Türbeleri olmak üzere verilebilecek birçok örnek bulunmaktadır.

Cami ve diğer tarihi yapılarda kaybolan yazıların Restitüsyon projeleri yapılabilir mi, bu mümkün müdür? Bu sorunun en azından gündeme alınıp müzakere edilmesi gerekmektedir. Biz bugün bir bakıma küllerinden dirilip yeniden hayat bulan bir sanat dalımızı konuşuyoruz. Dünya çapında yüzlerce hattatı ve onların bin yılı aşkın süren gelen birikim ve kültür değerlerini 1928 harf devriminin hemen ertesi günü adeta yok ettik ve hat sanatımızı itibarsız hâle getirdik. Buna rağmen günümüze kadar gelenek zincirini koparmadan bir disiplin içerisinde tekâmülünü ve seyrini devam ettiren hat sanatı konusunda, kaybolan eserlerin kıyas ve karine yoluyla ihyası yani «restitüsyon»u mümkünken, kolaycılığa kaçarak ve «bir bulguya rastlanmadı» gerekçesiyle onları ebediyen kaybetmiş olmuyor muyuz? Bilhassa Sinan dönemine ait mermer ve çiniler üzerinde özelliğinden ve güzelliğinden hiç bir şey kaybetmemiş

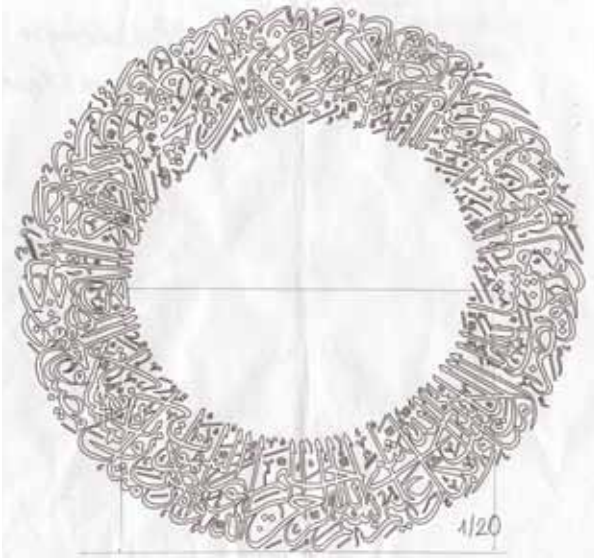
yüzlerce kitabe gözümüzün önünde dururken bizi bir takım vehim ve endişelerimizden kurtaracak ne gibi bilgi, bulgu ve belge arıyoruz?

Arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan kayıp şehirlerin kalıntıları incelenerek insanlık tarihinin karanlık dönemleri aydınlatılmaya çalışılıyor. Yine insan ve hayvan kemikleri incelenerek bilmem hangi zamanda yaşamış dinazorun iskeleti ve yine buradan yola çıkılarak onun nasıl yaşadığı ve ne yiyip içtiğine dair bir takım mütalaalar yürütülebiliyor. Buradan hareketle kaybettiklerimize hali hazır elimizde bulunan eserlerin yardımıyla ulaşabiliriz. Mermer ya da çini üzerinde bulunan yazılarımız dikkat ve hassasiyetle incelendiği zaman hat sanatı tarihimizi aydınlatacak çok önemli bulgulara, belge ve yeni bilgilere ulaşacağımız muhakkaktır. Erbabına ulaşılmadığı için yok farz edilen detayların, araştırıldığı zaman uzmanları tarafından bilenebileceğini ve bu kişilere ulaşılması gerektiğini de unutmamak gerekir.

Tabii olarak adı geçen çalışmaların kimler tarafından yapılacağı ve projelendirilip kimler tarafından uygulanacağı da çok önemli bir meseledir. Günümüzde hat konusunda kimin ehliyet sahibi olduğu hususunda çelişkili değerlendirmelerin varlığı bir gerçektir. Akademik ünvan ve etiketlerin istismarı, düzenlenen bazı hat yarışmalarında alınan derecelerin çarpıtılarak insanların yanıltılması ya da medya kulla-

Çizim 1. Üsküdar Mihr ü Mah Camii restorasyon öncesi alınan Künküre yazısı rölövesi.

Çizim 2. Edirne Kapısı Mihr ü Mâh Camii Restorasyon öncesi alınan künküre yazısı rölövesi.

nılarak kamu oyunda, sahip olmadığı özelliklerin kendinde var olduğu algısını oluşturmak gibi ahlâkî düşüklükler sergilenmektedir. Meselâ celî divânî yazı dalında birincilik ödülü alan bir hattat, celî sülûs yazı için alakasız bir dalda aldığı birinciliği istismar edebilmektedir. Bu ve benzeri olumsuzlukları ortadan kaldırmak için tespit edilecek gerçek hattatların oluşturacağı bir heyetin görüşüne başvurulmalıdır.

Mimari yapılarda “hat restorasyonu” esnasında dikkat edilmesi gereken hususlar:

1. Restorasyon rölövesinin ehliyetli hattatlar tarafından yapılması gerekmektedir.

2. Rölöve üzerinde dikkatli ve ciddi çok yönlü müzakereler yapılması önemlidir. Özellikle rölövesi yapılan yazıların “kalem hak”ları gözden geçirilmelidir. Zira yazılar çoğu kez işlenirken kalem hakkı, vav, mim, he harflerinin gözleri, sin dişleri, zülfeler ve özellikle harflerin eklem yerleri müsama-ha gösterilemeyecek derecede bozulmaktadır. Bu hatalar düzeltilmeli, varsa eksikler tamamlanmalıdır.

3. Dikkatle gözden geçirilip gerekli tashihler yapıldıktan sonra hazırlanan yazı, usulünce iğnelenmelidir. Usulünce yapılmayan delme işlemi yazının cılız kalmasına yahut şişmesine sebep olabilir. Ayrıca harflerin eklem yerleri, gözler ve dişler detayları belli olacak şekilde sık iğnelenmezse yukarıda belirttiğimiz hataların tekrür etmesi kaçınılmazdır.

4. Özellikle kubbe yazılarının tozlanması esnasında kubbe eğiminden kaynaklanan açılardan dolayı yazıda kaymaların olmaması için kubbe eğim açısı doğru hesaplanarak yazının uygun paftalara ayrılması ve aynı paftaların kubbede dilimlerde önceden çizilip hazırlanması gerekmektedir. Buna dikkat edilmediği zaman yazının bozulması kaçınılmazdır.

5. Yukarıda belirtmeye çalıştığımız hususların her safhası ehliyetli hattat kontrolünde yürütülmeli ve yazı işlendikten sonra da kontrol yetkisi ve kabulü hattata ait olmalıdır.

İbnüleminMahmud Kemal, “Son Hattatlar” adlı eserinde Mihr ü Mah Camii küngüre yazısının Tuğrakeş İ. Hakkı Altunbezer’e ait olduğunu ifade eder. Ancak yazıda imza yoktur ve İbnülemin’inbu bilgiyi nereden aldığına dair bir kayıt bulunmaz. Aynı ayetlerin yazıldığı ve Mihr ü Mah Sultan Camii küngüre yazısının benzeri olan Yavuz Sultan Selim Camii’nin küngüre yazısı karşılaştırıldığında -restorasyonu vesilesiyle detaylı inceleme fırsatım olmuştur- yazıların Halim Özyazıcı’ya ait olması kanaatimizce daha doğru olacaktır. Buradan hareketle Halim Özyazıcı’nın Yavuz Sultan Selim Camii’ne yazmış olduğu küngüre yazısı, Mihr ü Mah Camii’nde 1956 yılında yapılan tamirde de aynen uygulanmıştır. Ancak yukarıda belirtmeye çalıştığım gibi yazı işlenirken büyük ölçüde bozulmuş, alınan rölövede ise tamamen aslı hüviyetini kaybetmiş bulunuyordu (Çizim 2).

Buradan hareketle Mihr ü Mah Camii’nin küngüre yazısının uygulamasında üç ihtimal söz konusu olabildi:

1. Ayetleri tamamen yeniden yazmak,
2. Mevcut yazıyı tashih ederek muhafaza etmek
3. Yahut yukarıda ifade etmeye çalıştığım gerekçe ve yöntem izlenerek “yazı restütisyon projesi” hazırlamak suretiyle dönemine ait özellikleri taşıyan yeni bir küngüre yazısı hazırlamak.

Zor ve riskli olmasına rağmen ben şahsen sonuncu ihtimalin daha isabetli olduğunu düşünüyordum. Niçin böyle düşündüğümü daha önce izah ettiğim için burada tekrarlamayacağım. Bilim Kurulu, mevcut yazının tashih edilerek muhafazasına karar verdi. Bu karar, görüşüm hilâfına bir karar olsa da, alınan rölöveden yazıyı yerine aynen nakletme gibi vahim bir hataya izin vermeyecekti. Bu açıdan verilen karar için bilim kurulu üyelerine teşekkür ediyorum.

Künküre yazısında bazı kelimeler hatalı yazılmıştı. Hattalar; harflerin, kelimelerin sadece şekil yani estetik bozukluğundan ibaret değildi. İmlâ hataları da oldukça fazlaydı. Mesela, “semâvat” kelimesi, “sehevât” şeklinde yazılmıştı. Kelime böyle yazılınca ayetin anlamı, “Allah yeryüzünün ve gökyüzünün nurudur” mealinden “Allah yeryüzünün ve

Fotoğraf 1. Açılı kubbe yazısı

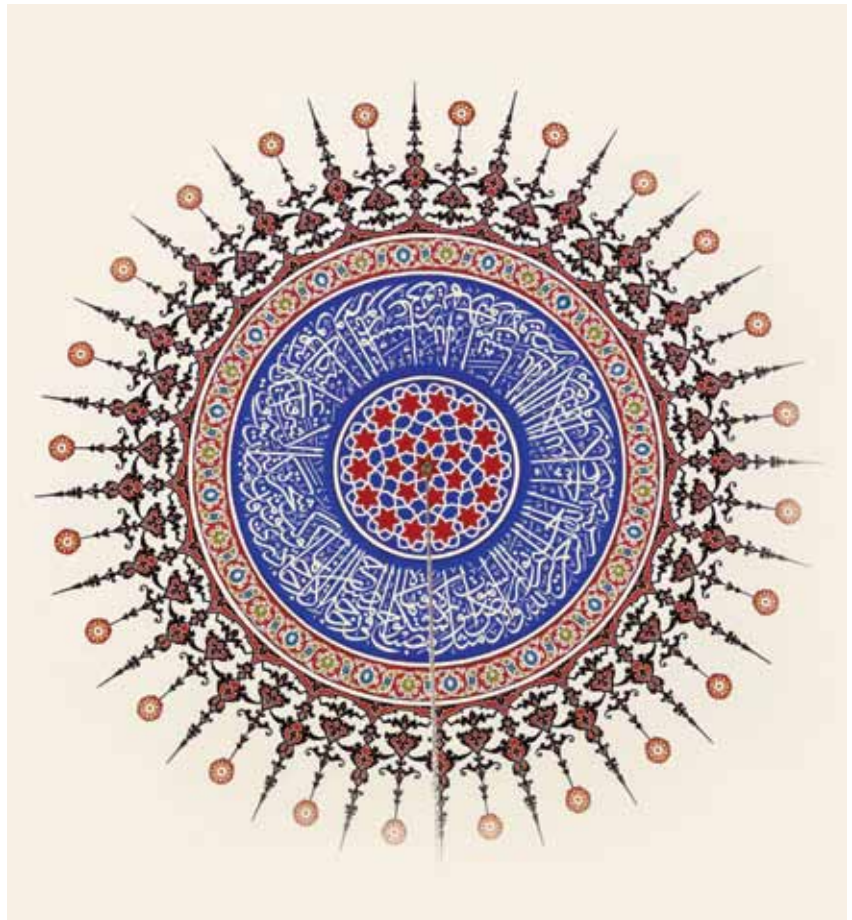
Çizim 3. Rölövede "semâvât" kelimesi fahiş yanlışlıkla "sehevât" olmuş.

Çizim 4. Çizim 3'te yanlış yazılan "semâvât" kelimesinin doğru yazılışı.

hataların nurudur" şeklinde bütünüyle farklı ve yanlış bir ifadeye dönüşüyordu (Çizim 3-4). Bu durum, karşı karşıya olduğumuz tablonun vehâmetini göstermesi açısından bizim için çok önem taşıyordu.

Bilim kurulunun kararından sonra yapılacak ilk iş, küngüre yazısının kalem ağzını doğru şekilde tespit etmektir. Fotoğraflar açılı çekildiği için bu tespiti fotoğraflar üzerinden yapmak mümkün görünmüyordu (Fotoğraf 1). Her ne kadar alınan rölöve fahiş hatalarla doluyorsa da kalem ağzı tespiti için başka çare yoktu. Rölövede kalem hakkı diye bir şey yoktu. Dikkatli ve zorlu çalışma sonunda kalem ağzı genişliği tespit edilmiş oldu. Yazının sadece harfleri, imlâsı değil, küngürenin dairevi şekli de bozduktu yani yazı tam daire şeklinde değildi (Çizim2). Bunca olumsuzluğa rağmen, kırk bir yılın muhassalası ve Avn-i Huda ile yazı, aslına aykırı düşmeyecek şekilde yeniden yazılmış oldu (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Restorasyon sonrası küngüre yazısı.

Mahfil katı pencere alınlıklarına, eski fotoğraflardan yola çıkılarak "esmâ-i hüsnâ"nın yazılmasına karar verildi (Fotoğraf 3-4). Mihrap cephesindeki kemerli pencere

Fotoğraf 3. Mahfil katı pencere aynalarında esma-i hüsnâ.

alınlıklarına Fâtihasûresi,(Fotoğraf 5) yine mihrabın sağ ve solunda yer alan dolap üstü küçük kemer aynalarına "Yüzünüzü nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır " anlamına gelen "Feeynemâtüvellüfeseemmevechu'l-lah" âyetinin yazılması, namazda kibleye yönelmenin Allah'a bir yön tayin etme anlamına gelmediğini ifade etmesi bakımından uygun görüldü (Fotoğraf 6). Bu yazılar, döneminden bağımsız ve tamamen yeniden yazılmış oldu.

Aslan göğüslerinde bulunan yuvarlak sekizli esma aslına uygun şekilde kalem hakları tashih edilerek yazıldı (Fotoğraf 7-8). HattatSâmi Efendi imzalı saç üzerine yazılmış zerehdûd Cihar-ı yâr levhaların Vakıf Hat Müzesine kaldı-

Fotoğraf 4. Restorasyon sonrası mahfil katı pencere aynalarına yazılan esma-i hüsnadan örnek.

Fotoğraf 5. Mihrap cephesi pencere aynalarına yazılan Fatiha Süresi.

Fotoğraf 6. Mihrap cephesi dolap aynalarına yazılan ayet.

Fotoğraf 7-8. Restorasyon sonrası Aslan göğüslerinden örnek "Ya Câmî", "Ya Hannan".

rılacağı söylendi (Fotoğraf 9). Kaldırılan levhaların altında bulunan mermere mahkûk yazılar varaklanarak muhafaza edildi. Avlu tarafında bulunan revaklarda ana giriş kapı-

sının sağ ve solunda yer alan kemerli pencere aynalarına Âyetü'l-kürsi yazılmasına karar verilmişti fakat bu gerçekleştirilemedi.

Fotoğraf 9. Hattat Sami Efendi'ye ait sac üzerine yazılmış dört halifenin isimleri.